

**BATA-BOROVO (1931. – 2016.), POVIJESNO NASLIJEĐE I PERSPEKTIVE,
zbornik radova, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Zagreb – Vukovar, 2019., 426 str.**

Početkom lipnja ove godine (6. 6. 2019.) u dvorani tvornice obuće u Borovu predstavljen je zbornik radova sa znanstvenog skupa što su ga 2016. u povodu 85. obljetnice tvrtke Bata-Borovo zajednički organizirali Institut društvenih znanosti *Ivo Pilar* – Područni centar u Vukovaru, Gradski muzej u Vukovaru i tvrtka Borovo d. d. u Borovu. Nakladnik zbornika jest zagrebački Institut za društvene znanosti *Ivo Pilar* (prof. dr. sc. Željko Holjevac), a urednici su dr. sc. Dražen Živić, dr. sc. Ivana Žebec Šilj i dr. sc. Sandra Cvikić, koji su i autori nekoliko tekstova u zborniku. Recenzenti zbornika bili su akademik Dragutin Feletar i dr. sc. Vesna Aleksić.

O fenomenu tvornice gume i obuće, koju je 1931. na obali Dunava kod Vukovara pokrenuo europski industrijalac Tomaš Bata (sa sjedištem u češkom Zlinu), do danas je dosta pisano, kako u hrvatskim tako i u inozemnim izdanjima. Izašlo je i nekoliko monografskih prikaza te veći broj znanstvenih i stručnih članaka. O Bati-Borovu s raznih stajališta pisali su i Josip Cazi, Ante Duić, Vlado Horvat, Mira Kolar Dimitrijević, Bruno Lehar, Katarina Vukanović, Hugo von Haan, Abdulah Alijagić, Kemal Hrelja, Marin Kaminski, Đorđe Ustić, Božidar Marković, Zlatko Karač, Milan Balaban, Božidar Marković, Aleksandar Laszlo, Ivan Hubalek te još desetak mladih, suvremenih istraživača. Međutim, zbornik koji je sada predstavljen bez sumnje pripada u dosad najkompleksnije znanstveno djelo o pojavi, značenju i perspektivama Bate-Borova. Zbornik, dakako, nije posve zaokružena znanstvena monografija, ali detektira i determinira glavne točke nastajanja, razvoja, značenja i zalaza toga gospodarskog giganta. S obzirom na zatiranje Bate-Borova u agresiji 1990-ih godina te teške i dugotrajne, gotovo sramežljive korake skromne revitalizacije, povijesna analiza razvoja, zadaća i perspektiva Bate-Borova i te kako je potrebna. S jedne strane da se dokumentarno zabilježi i ne zaboravi povijesna uloga toga kombinata, a s druge da se naznače mogućnosti i potrebe revitalizacije i restrukturiranja borovskog kompleksa.

Poslovni genij Tomaša Bate (i suradnika) stvorio je od 1930-ih godina kompaniju koja ne samo da je ekonomski preobrazila kraj oko Vukovara već je bila

i jedan od stupova industrijalizacije bivše Jugoslavije. Šireći svoje poslovno carstvo, svoje proizvodne i prodajne kapacitete po Europi, Tomaš Bata procjenjivao je i nekoliko lokacija u hrvatskim krajevima. Kao da je Bata bio i znalac teorije industrijskih lokacija, logično je za svoju novu tvornicu odabrao leсну zaravan nad Dunavom kod Vukovara. Tada je već započela intenzivna diferencijacija u poljoprivredi i ruralnom prostoru istočne Slavonije i zapadnog Srijema, pa se u selima odvija proces tzv. proletarizacije stanovništva. To znači da je u tom kraju Bata imao golemo izvoriste jeftine radne snage. S obzirom na to da je u svoje proizvodne pogone uveo tada suvremenu linijsku proizvodnju (po uzoru na Fordove tvornice automobila u Americi), lako i brzo obučio je novu, nekvalificiranu radnu snagu samo jednim ili dvama zahvatima na liniji proizvodnje. Ubrzo je Borovo privuklo i novu radnu snagu iz Bosne, Srbije i istočne Hrvatske.

Posebno važan lokacijski faktor bio je i povoljan geografski položaj Vukovara (Borova) u jugoistočnoj Europi. Odande se Batina obuča i guma lako distribuirala u šira susjedna područja – Vojvodinu, cijelu Hrvatsku, južnu Mađarsku, Srbiju, Bosnu, pa i zapadnu Rumunjsku. Roba se otpremala i Dunavom, ali ipak prvenstveno željeznicom, te dijelom cestama i zračnim prometom (Bata je u Borovu izgradio i mali aerodrom). Konačno, riječnim plovnim putovima bili su izravno Moravom i Dunavom povezani Zlin i Vukovar. Bata je i prije 1931. iz Zlina izvezio obuću na tadašnje jugoslavensko tržište, i to između 1,1 i 1,5 milijuna pari godišnje, a počeo je otvarati i svoje specijalizirane prodavaonice. Uza sve te lokacijske prednosti Vukovara, Bati su u izgradnji i razvoju tvrtke na ruku išli i mikrolokacijski uvjeti. Naime, na ruku mu je išao tadašnji vukovarski gradonačelnik Jaroslav Schell gotovo besplatnim zemljištem, a pomagao mu je i znameniti kasniji (1933. – 1939.) gradonačelnik Vjekoslav Gretschi.

Bata je imao i specifičan, vrlo uspješan sustav upravljanja u proizvodnji i poslovanju, u kojem su u prvom planu bili radnik i njegova obitelj. Tako je ubrzo stvorio brojna sloja odanih, privrženih i odgovornih radnika, kojima je bila čast i ponos raditi u Bati-Borovu. Brižno je birao najsposobnije, ali i društveno odgovorne direktore i poslovođe, sagrađio je praktički u krugu tvornice sve što je bilo potrebno za dostojan život radnika. Izgrađena su radnička stambena naselja sa svim potrebnim funkcijama, otvoreni su i nova osnovna škola (1935.), srednja strukovna škola (1937.), vrtić i zona rekreacije, nogometni stadion (1933.), kinodvorana (1935.) te Narodni univerzitet (1939.), izdavale su se posebne novine itd. Godine 1931. u Borovu je zabilježeno 1.925 stanovnika i 141 žitelj u Batinu naselju, da bi se taj broj 1938. povećao na 2.618 u Borovu i 2.054 u Batinu naselju. Razvoj Batinih tvornica pospešio je i demografski rast Vukovara, a pogotovo ruralnih bliskih naselja iz kojih su dnevni migranti dolazili na posao.

Nije čudno što je uz takvu organizaciju i djelovanje te uz velika kapitalna ulaganja kompanija Bata-Borovo svake godine imala dvoznamenkast porast proizvodnje i prihoda. Taj još neviđeni napredak u industrijskom razvoju na jugoslavenskom prostoru osobito je karakterističan za razdoblje kada je direktor u Bati-Borovu bio Tomo Maksimović, dakle od 1932. godine. Na tadašnjem jugoslavenskom tržištu Bata je 1931. imao 103 svoje prodavaonice, da bi se u 1939. taj broj popeo na 515! Bio je to sustav prodaje koji je „držao“ razvoj kompanije sve do 1990-ih godina. U Borovu su Batine tvornice 1932. godine proizvele 995.710 pari obuće (a bilo je zaposleno oko 800 radnika). Godine 1939. obujam proizvodnje povećao se na nešto više od 8 milijuna pari obuće, čime je Bata držao 88,2 posto ukupne potražnje za obućom u tadašnjoj Jugoslaviji. Tada je u Batinim tvornicama u Borovu bilo zaposleno 4.650 radnika.

U procesu intenzivne industrijalizacije tadašnje Jugoslavije nakon 1945. upravo je razvoj kombinata gume i obuće Borovo izabran u državnom planu (petoljetke, pa i kasnije) kao stožerna točka ekonomskog razvoja istočne Hrvatske, ali i cijele te industrijske grane na jugoslavenskom području. To se, dakako, prvenstveno odnosi na fazu klasične industrijalizacije od 1950-ih pa do 1980-ih godina. Na dobrim Batinim temeljima proizvodnje i organizacije, u uvjetima klasičnih tehnologija i marketinga, Borovo se razvilo u jedan od najvećih industrijskih kombinata u državi. Od oko 8 milijuna pari obuće proizvedene 1940., obujam se u 1981. popeo na više od 20 milijuna pari (k tome još oko 46.000 tona gumenih proizvoda itd.). Godine 1953. u kombinatu Borovo bilo je zaposleno 3.845 radnika, da bi se taj broj u 1970. povećao na više od 10 tisuća (u proizvodnji). Tu je još više od 600 prodavaonica širom države, koje su zapošljavale još nešto više radnika nego u proizvodnji. U Borovu Selu broj stanovnika porastao je na 6.442 u 1991. godini, kada je u Vukovaru prebrojeno čak 44.639 žitelja, dok se broj stanovnika u Boboti, Bršadinu i okolnim mjestima gotovo utrostručio.

Krupne gospodarsko-političke promjene u 1980-im godinama počele su nagrizati uspon Borova. Presporo uvođenje suvremenih tehnologija, spor dotok novih, svjetskih inovacija u poslovanju i prodaji, prespora edukacija kadrova, jačanje uvoza iz svijeta uz nove modne trendove, glomazna i skupa organizacija i ekstenzivna zaposlenost – sve je to nepovoljno utjecalo na razvoj Borova već u 80-im godinama 20. stoljeća. Razvoj, pa i samu opstojnost kombinata, definitivno su skršila materijalna razaranja i ljudski gubici tijekom agresije početkom 1990-ih godina. Danas revitalizacija teče sporo, skupo i uz manje rezultata od očekivanih i potrebnih Vukovaru i istočnoj Hrvatskoj.

I vrijeme okupacije (do 1998.), pa i prve godine reintegracije, za Borovo je bilo razvojno izgubljeno. Potom slijedi teško razdoblje uključivanja u uvjete tržiš-

noga gospodarstva i nemuštih procesa privatizacije. U osjetljivom i presporom procesu liječenja vukovarskih ratnih i poratnih rana, za revitalizaciju Borova bilo je premalo snage i vremena. Tako su ruševine velebnih Batinih pogona ostale gotovo netaknute do najnovijeg razdoblja. Izgubljena je proizvodnja, prodajna mreža, poslovni odnosi s partnerima širom svijeta, a s tržišnim gospodarstvom i ulaskom Hrvatske u integracije jaka svjetska konkurencija zavladała je i domaćim tržištem. Težište suvremene hrvatske proizvodnje obuča seli se na sjeverozapad – Trnovec Bartolovečki, Goričan, Mala Subotica, Ivanec i drugi lokaliteti (zanimljivo je navesti da je jedna od ozbiljnih varijanti lokacije tvornice Tomaša Bate 1930-ih godina bio upravo Varaždin). Uvode se nove tehnologije, pa i suvremenije marketinško, tržišno poslovanje, kakvo Borovo, ni kada je radilo, nije moglo bezbolno usvojiti.

Međutim, ono najvažnije, što je najteže revitalizirati, jest to da je Borovo izgubilo svoje odano radništvo, svoje vrhunske stručnjake, svoju razrađenu, društvenoodgovornu organizacijsku strukturu. Kada se sve to uzme u obzir, novo Borovo d. d. prolazi doista trnovit put osvajanja i restrukturiranja borovskih razrušenih pogona. Potreban je golem kapital za obnovu i opremanje proizvodnih pogona, a posebno za usvajanje suvremenih tehnologija i marketinškog poslovanja. Potrebno je vrijeme i znanje za prikupljanje i edukaciju stručnjaka i radnika. Posve je jasno da stare, glomazne tvornice valja zaboraviti te stvoriti manje, fleksibilne i učinkovite pogone. Kod svega toga valja težiti tomu da se proces prestrukturiranja Borova ubrza, jer ranjeni Vukovar žudi za novim radnim mjestima kako bi se i grad i cijeli kraj mogli početi i demografski revitalizirati. Stoga se u taj proces, uz još veći angažman samih Vukovaraca, mora odgovornije i učinkovitije uključiti i cijela zajednica. Temelji i tradicija koju su u Vukovaru postavili Tomaš i Jan Bata svakako može biti uzor i pomoći u tom razvojnem procesu.

Tradicija Bate-Borova i suvremeni procesi i uvjeti revitalizacije pomno su razrađeni u ovom zborniku. U 17 znanstvenih članaka, vrsni stručnjaci, mahom na izvornoj građi, prikazali su najvažnije događaje i procese u 85 godina trajanja Bate-Borova. Zbornik je sadržajno podijeljen u četiri poglavlja. U prvom poglavlju razrađuju se teme iz povijesne, društvene, političke i geografske osnove stvaranja i razvoja Bate u Borovu do početka Drugoga svjetskog rata. Mira Kolar Dimitrijević piše o društvenom i političkom utjecaju na osnivanje i rad tvornice Bata u razdoblju 1931. – 1945. godine, a Vlado Horvat razrađuje temu o odabiru upravo vukovarskog područja za lokaciju Batinih tvornica. Vlatka Dugački piše o temi kako su Česi izgradili Borovo, Ivana Đebec Šilj razrađuje prikaz načina života i stvaranja sretnoga (g)rada u Borovu, dok Krešimir Regan donosi članak

o političkim prilikama među srpskim stanovništvom u vukovarskom kraju u vrijeme Banovine Hrvatske (1939. – 1941.).

Drugo poglavlje zbornika, koje razrađuje razvoj kombinata Borovo kroz drugu polovicu 20. stoljeća, počinje člankom Petra Eleza i Dražena Živića o razvoju kombinata u prvim godinama poraća, a u svjetlu arhivskih dokumenata iz Državnog arhiva u Vukovaru. Milan Ivanović i Ivan Hubalek pišu o kombinatu Borovo u razdoblju 1969. – 1989. godine, kada se to poduzeće nalazilo na listi 200 najvećih u tadašnjoj Jugoslaviji. Jasna Račić, Sven Cvek i Snježana Ivčić pišu o kombinatu u tranziciji – o perspektivama radništva i promjenama paradigme poslovanja 1988. – 1991. godine. Albert Bing donosi temu o socijalnoj politici Bate-Borova kao činitelja društvene kohezije, a Ivan Hubalek i Ivica Žabić pišu o nekretninama Bate i Borova u razdoblju 1931. – 1991. godine.

Posebno poglavlje posvećeno je razradi povijesti Borova tijekom Domovinskog rata te u poslijeratnoj revitalizaciji grada Vukovara. Ivana Bendra donosi napis o doprinosu tvornice Borovo tijekom obrane grada 1991. godine. Ninoslav Gregurić Bajza piše o organizacijskim i kadrovskim promjenama uoči i tijekom Domovinskog rata i do povratka u Vukovar, dok Ivan Đokić, Marijana Sumpor i Ljiljana Blažević pišu o razvojnim perspektivama grada Vukovara i revitalizaciji Borova. Zadnje, četvrto poglavlje zbornika donosi nekoliko važnih i izvrsnih priloga za povijest Bate-Borova. Tako Srećko Tomas donosi građu o važnosti Borova u razvoju znanosti i visokog obrazovanja, Olivera Crevar o važnom direktoru Bate u Borovu, Tomi Maksimoviću (Brčko, 1895. – Beograd, 1958.), Danijel Rehak razrađuje temu o razvoju športa u Borovu od 1931. godine, dok Jasna Bekić, Đurđevka Pecikozić, Irina Marić i Jasmina Šahović Žapka pišu o razvoju strukovnog obrazovanja kao servisu za razvoj zajednice i kompanije.

Spomenutim znanstvenim skupom i izdavanjem zbornika zapravo u pravom smislu započinju opsežnija znanstvena istraživanja razvoja i značenja kompleksa Bata-Borovo. Stoga je taj zbornik važan prinos boljem poznavanju ne samo povijesti kombinata nego i povijesti vukovarskoga kraja te razvoju hrvatske ekonomske povijesti i historijske geografije. S obzirom na visoku znanstvenu razinu i značenje zbornika, očito je da će Institut društvenih znanosti *Ivo Pilar* – Područni centar u Vukovaru, kao i druge vukovarske i hrvatske znanstvene ustanove, ta istraživanja morati intenzivnije nastaviti.

Dragutin FELETAR